

Юрій Пивоваров

Роль Інституту наукової інформації з суспільних наук в інформаційному забезпеченні соціальних і гуманітарних наук у Росії*

Розкрито структуру Інституту наукової інформації з суспільних наук Російської Академії наук, який здійснює інформаційний моніторинг новітніх тенденцій соціального і гуманітарного знання.

В особі Інституту РАН володіє єдиним у країні холдингом у галузі соціально-гуманітарної науки.

Висвітлено функції ІНІСН, найважливіші результати роботи наукових напрямів, аспекти роботи Автоматизованої системи інформації з суспільних наук. До БД ІНІСН існує телекомунікаційний доступ в Інтернет. Випускаються бази даних на оптичних компакт-дисках. Створюється електронна бібліотека.

I

Інформаційна революція останніх десятиліть перетворила світ у єдине інформаційне ціле, єдиний інформаційний простір. Виробництво і використання інформації має ключове значення для життєдіяльності сучасного соціуму. В цих умовах — з метою впорядкування — необхідна інституціоналізація процесу створення, збереження і трансляції інформації. У сфері соціального і гуманітарного знання така інституціоналізація означає, що суспільство (його підсистеми, окремі індивіди) відіграє роль замовника інформаційного продукту, виробленого спеціалізованою інформаційною установою. Але вона не тільки виконує замовлення суспільства на інформаційне обслуговування соціальних і гуманітарних наук, а й перебирає на себе функцію перетворювача наукового знання в інформаційний продукт. У його завдання входить і участь у формуванні основних параметрів інформаційної політики.

Наукова інформація, підкреслимо, — а йдеться саме про неї — відрізняється від звичайної тим, що пройшла певну «обробку» за допомогою наукового інструментарію і розрахована на особливу категорію споживачів.

* В основу статті покладено доповідь, прочитану на міжнародній науковій конференції «Бібліотечно-інформаційний сервіс», що відбулася 9—11 жовтня 2001 р. в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Пивоваров Юрій Сергійович, член-кореспондент РАН, директор Інституту наукової інформації з суспільних наук Російської Академії наук.

Така установа була створена в 1969 р. Йдеться про Інститут наукової інформації з суспільних наук (ІНІСН РАН). Він являє собою складну структуру з виробництва, збереження і поширення інформації з соціально-гуманітарних наук. Це — головний орган російської державної системи науково-технічної інформації з суспільних наук, що здійснює комплексне інформаційне забезпечення дослідницької і викладацької діяльності в нашій країні. ІНІСН входить у число найбільших у світі інституцій, які проводять інформаційний моніторинг новітніх тенденцій соціального і гуманітарного знання. Основними споживачами наукової інформації, підготовленої ІНІСН, є інститути РАН відповідного профілю, вищі навчальні заклади, органи державної влади, суспільні і комерційні організації.

Попередником ІНІСН була Фундаментальна бібліотека з суспільних наук (ФБСН), створена в 1918 р. Розвиваючись, вона «обростала» дослідницькими функціями і підрозділами. Процес ішов цілком органічно, відповідаючи потребам сучасної науки. Остання потребувала дедалі більшого інформаційного забезпечення. Так виник ІНІСН. Його організаційна структура була розрахована на завдання, поставлені перед ним АН. Тобто — на суспільні наукові дисципліни, всі суспільствознавчі академічні інститути. Цей принцип збережений і досі.

Співробітники наукових відділів ІНІСН були зобов'язані реферувати, аналізувати і перекладати найзначущу закордонну наукову літературу практично по всьому спектру соціального і гуманітарного знання. Зрозуміло, це глобальне завдання було б не під силу навіть дуже численному і висококваліфікованому колективу ІНІСН, якби не було створено великий корпус позаштатних авторів. У нього ввійшли кращі дослідники Академії і вищої школи. Таким чином ІНІСН перетворився в загальнонаціональний центр науки й освіти. Ця «система» (штатні співробітники ІНІСН плюс позаштатні автори) сприяла тому, що протягом двох-трьох десятиліть російська соціально-гуманітарна наука

© Пивоваров Ю. С., 2002

ліквідувала основні прогалини у своєму інформаційному забезпеченні.

Однак 90-ті роки кардинально змінили ситуацію. Об'єктивні обставини нанесли ІНІСН дуже відчутний удар. Практично розпався колектив позаштатних авторів, звільнилися й деякі висококласні фахівці — співробітники Інституту, різко погіршилося комплектування фондів Фундаментальної бібліотеки, уповільнилися автоматизація інформаційно-бібліотечної діяльності і перехід до використання нових інформаційних технологій. Знизилася якість інформаційного забезпечення російської соціально-гуманітарної науки й обсяги обробки наукового матеріалу.

Безперечно, головна причина цього — істотне недофінансування Інституту.

Правда, були й інші об'єктивні причини, що також об'єктивно поставили ІНІСН у важке становище. Йдеться про зміну соціальної форми (якщо вдатися до традиційної суспільствознавчої мови), що відбулася в нашій країні. Відповідно, затвердився й інший підхід до науки, до наукової інформації. (Зрозуміло, й недофінансування пов'язане із соціальною трансформацією російського суспільства, але тут хотілося б звернути увагу на інший її аспект).

У СРСР система наукової інформації ґрунтувалася на трьох принципах:

- ✓ ідеологічний контроль, що передбачав цілеспрямовану фільтрацію і препарування інформації (необхідно додати: одночасно з цим ІНІСН мав потужну волю для творчої діяльності, і далеко не завжди цей контроль, як це ясно тепер, завдавав науці шкоду);
- ✓ централізоване нагромадження і розподіл інформації, що, з одного боку, полегшувало ідеологічний контроль, а з іншого — давало змогу заощаджувати кошти на придбання закордонної літератури;
- ✓ розвиток і функціонування системи інформації здійснювалися на базі держбюджетних коштів, що кореспондувало першому і другому принципу.

Нині вони канули в Лету разом із соціалістичним суспільним ладом, що їх породив. Країна все ще перебуває в хворобливому процесі пошуку нової формули соціального ладу. Одночасно відбувається явна децентралізація науки; бурхливий прогрес інформаційних технологій дає дослідникам — у принципі — нові, що раніше не існували, можливості самозабезпечення інформацією. Все це разом узятє кидає

виклик ІНІСН як головному і центральному органу наукової інформації в сфері соціальних і гуманітарних наук.

Яким йому бути? У чому його нові функції? Які його шанси на виживання?

Думаю, ІНІСН необхідний і сьогодні. В його особі Академія наук Росії володіє єдиним у країні холдингом у галузі соціально-гуманітарної науки. Не випадково і те, що він підпорядковується Президії РАН. Це організаційно підкреслює його центральне місце, становище (у певному значенні, звичайно).

Далі розглянемо холдинг, що включає в себе науково-дослідну, реферативно-оглядову, бібліографічну, бібліотечну й інформатизаційну (інформаційно-технологічну) складові. Відомо, що в період кризи найбільшу стійкість, виживання виявляють саме холдинги. Їх «складно-підрядність» дає змогу концентрувати зусилля в тих складових, котрі в даний момент перебувають під негативним впливом кризи менше, ніж інші.

ІНІСН на сьогодні найскладніша, високоорганізована інституція соціально-гуманітарної частини Академії. Маючи цей інструментарій, РАН, як і раніше, може підтримувати світовий рівень російської суспільствознавчої науки. За умови гнучкого використання холдингових форм ІНІСН, тобто зосереджуючи зусилля на тому чи іншому напрямі діяльності — залежно від ситуації, РАН, насамперед п'ять його соціально-гуманітарних відділень, можуть розраховувати на високий рівень віддачі цього Інституту.

Незважаючи на всі негативні тенденції загальносоціального розвитку, попри фундаментальну системну трансформацію, головне завдання ІНІСН* залишилося незмінним. Змінилися умови й способи його реалізації.

с II

Нині ІНІСН здійснює такі функції:

- ❖ розвиток комплексної системи інформаційних видань науково-аналітичного, реферативного, бібліографічного і довідкового характеру;
- ❖ бібліотечно-бібліографічне обслуговування російських і закордонних учених, викладачів вузів, а також державних службовців і працівників громадських і комерційних організацій;
- ❖ створення і розвиток автоматизованих

* Його колись удаю сформулював, коли ще був директором Інституту сходознавства, акад. Є. М. Примаков.

бібліографічних і повнотекстових баз даних, у тому числі на оптичних дисках і на сайті ІНІСН в Інтернеті;

- ❖ співробітництво з вищими навчальними закладами: підготовка науково-методичних і навчальних посібників;
- ❖ депонування наукових рукописів із соціальних і гуманітарних наук;
- ❖ виконання замовлень на виготовлення копій документів, що є у фондах бібліотеки (ксерокопії, мікрофіші, мікрофільми й інші машиночитані носії);
- ❖ координація інформаційної діяльності в галузі соціальних і гуманітарних наук з метою формування в Росії єдиного інформаційного простору.

ІНІСН бере активну участь у науково-інформаційному забезпеченні ряду федеральних і регіональних програм, співробітничав з аналітичними підрозділами Адміністрації Президента РФ, Ради Федерації і Державної Думи, Ради безпеки, Центральним банком РФ (в Інституті діє Центр банківської і підприємницької діяльності, підтримуваний Центробанком), мерії й уряду м. Москви.

У 90-ті роки ІНІСН продовжив комплексні науково-інформаційні дослідження, що забезпечують аналіз і міждисциплінарний синтез наукової інформації в основних галузях соціальних і гуманітарних наук. Найважливіші результати були досягнуті за такими науковими напрямами в галузях:

- ❖ **соціальних наук** — актуальні проблеми становлення ринкової економіки, регіональні аспекти економічних реформ у Росії, світовий досвід венчурного фінансування і можливості його використання в РФ; теорія і практика федералізму, регіонального керування і місцевого самоврядування; теорія і методологія політичної науки, політична культура, політичні еліти і типи влади в порівняльно-історичній перспективі, історія закордонної і російської політичної думки ХІХ—ХХ ст.; актуальні проблеми сучасної західної і російської соціології і соціальної психології;
- ❖ **гуманітарних наук** — теорія і методика історії, археології і етнології, особливості розвитку історичної науки в РФ на сучасному етапі, актуальні питання історичного процесу; теорія й історія культури, філософія культури, соціологія культури і мистецтва, культура і духовний розвиток людини; культура російського зару-

біжжя; сучасна філософія; інформаційна культура; теорія та методологія літературознавства і мовознавства;

- ❖ **дослідження глобальних і регіональних проблем** — Росія й окремі регіони у світовій системі; процес глобалізації і його вплив на політичні, соціально-економічні та культурні взаємини суб'єктів світової політики; проблеми глобальної і європейської безпеки; шляхи запобігання та розв'язання міжнародних конфліктів; національна безпека Росії; політичні, економічні і культурні аспекти європейських інтеграційних процесів; системна трансформація й аналіз політичних і соціально-економічних процесів у країнах Східної Європи;
- ❖ **наукознавства** — теорія і методологія науки; узагальнення міжнародного досвіду організації наукової діяльності; аналіз програм регіонального розвитку в контексті державної науково-технічної політики (на прикладі провідних закордонних країн); людина, інформація і технологія як фундаментальні фактори динаміки культур і цивілізації.

У це десятиліття ІНІСН здійснював науководослідну і науково-інформаційну роботу з 280 тем. У 1991—2001 рр. вийшло в світ 520 випусків реферативних журналів з десяти галузей науки. У 1993 р. був заснований журнал «Россия и современный мир», що одержав високу оцінку широкої наукової громадськості. Видано понад 30 номерів.

З 1992 р. ІНІСН розпочав випуск інформаційного бюлетеня «Россия и мусульманский мир» (російською та англійською мовами). Усього видано більше 218 випусків. Заслужене визнання суспільствознавців одержали тематичні збірники, що видавалися в цей період: «Актуальные проблемы Европы», «Политическая наука», «Экономические и социальные проблемы России», «Федерализм, региональное управление и местное самоуправление», дайджест «Культурология», аналітичні огляди серії «Политические портреты» та ін.

Інститут видав також понад 1000 номерів поточних щомісячних бібліографічних покажчиків, у яких містяться відомості про 1 млн нових вітчизняних і закордонних книг і статей; опублікував понад 180 реферативних збірників, 95 збірників оглядів, 27 проблемно-тематичних збірників, понад 100 аналітичних оглядів. Підготовлено більше 73 біобібліографій видатних учених нашої країни. Ретроспективну бібліо-

графічну інформацію було представлено 52 покажчиками літератури. Видано понад 50 монографій співробітників Інституту. Всього за цей період опубліковано більше 2600 інформаційних видань загальним обсягом близько 28 тис. обл.-вид. арк.

У 1991—2001 рр. ІНІСН провів приблизно 30 наукових конференцій, симпозіумів і круглих столів.

III

У 70-ті роки виникла Автоматизована система інформації із суспільних (соціальних і гуманітарних) наук (з 1986 р. працює в промисловому режимі). Вона складається з трьох основних підсистем:

- ❖ введення інформації (щорічно обробляються близько 100 тис. бібліографічних описів);
- ❖ підготовки каталожних карток для традиційних бібліотечних каталогів і макетів бібліографічних покажчиків літератури ІНІСН;
- ❖ довідково-інформаційного обслуговування читачів бібліотеки і виключених користувачів.

За чверть століття функціонування цієї системи створено унікальні бібліографічні бази даних (загальний об'єм перевищує 2,5 млн записів). Це найбільші в Росії БД із соціальних і гуманітарних наук й одні з найбільших у світі. В 1993 р. вони встановлені в комп'ютерній мережі наукових бібліотек США і користуються там великим попитом. У 80-ті роки був організований телекомунікаційний доступ до БД ІНІСН. Можливість віддаленого пошуку мали 120 організацій у країні і за кордоном. Надалі з технічних причин ми відмовилися від надання телекомунікаційного доступу; недавно він знову був відроджений у Інтернет.

З 1994 р. ми випускаємо бази даних на оптичних компакт-дисках. На сьогодні зроблено вісім тематичних дисків, на яких представлено 80% БД ІНІСН. Найбільші бібліотеки країни обслуговують читачів інформацією з цих дисків. Вони поширюються і за кордоном.

У 1996 р. ми першими в Росії організували службу електронного копіювання і доставку копій джерел (статей з журналів і збірників) віддаленим користувачам. Ті російські вчені, які не мають можливості приїхати в Москву, одержують електронні копії джерел на свої комп'ютери протягом 1—2 днів з моменту замовлення. За п'ять років існування служби виконано

13 тис. замовлень, тобто, крім іншого, створено повнотекстову БД електронних копій цих джерел. Склалася інформаційна мережа, в котру входять ДПНТБ СВ РАН, університетські бібліотеки Саратова, Воронежа, Єкатеринбурга, Петрозаводська, Челябінська й ін. Ми обмінюємося копіями і з нашими західними партнерами.

У 1998 р. ІНІСН розпочав створення електронної бібліотеки. У мережі Інтернет розміщено 12 бібліографічних БД і електронних каталогів (1,4 млн записів). Весь бібліографічний масив ІНІСН буде переведений в Інтернет. Протягом найближчих двох років заплановано створити повнотекстові БД реферативно-аналітичних і інших видань ІНІСН, змістів наукових журналів, наукових тезаурусів із соціальних і гуманітарних наук. Потім вони будуть включені до складу електронної бібліотеки.

На сьогодні створено тезауруси з економіки і правознавства (у традиційному вигляді і на оптичних дисках).

IV

Комплектування ФБСН. З моменту свого створення і протягом 80-літньої історії Фундаментальна бібліотека ІНІСН ставила за мету формувати, за можливістю, повне зібрання джерел і наукової літератури соціально-гуманітарного профілю. Починаючи з 1920 р. бібліотека одержувала обов'язкові екземпляри всіх видань (російською і українською мовами). З 1923 р. здійснюється комплектування іноземною літературою. Нині ми маємо 13,7 млн од. зб. документів і наукової літератури з суспільних наук. Фундаментальна бібліотека ІНІСН являє собою централізовану бібліотечну мережу, в котру входять бібліотеки 21 інституту РАН соціально-гуманітарного профілю.

У 1991—2001 рр. в умовах браку фінансів на придбання літератури продовжувала вдосконалюватися діяльність Фундаментальної бібліотеки ІНІСН і її відділів у 21 інституті РАН гуманітарного профілю. Так, у 1991 р. ІНІСН на придбання іноземної літератури було виділено 1 млн 850 тис. інвалютних крб. У 1995 р. — 240 тис. дол. США, в 2001 р. ІНІСН одержав від Російського фонду фундаментальних досліджень (РФФД) лише 120 тис. дол., що забезпечило передплату на 473 періодичні видання (в 1991 р. ІНІСН передплачував 2332 періодичні видання). За минулі 10 років послугами бібліотеки скористалося близько 350 тис. чол., обсяг книговидачі перевищив 12 млн од. зб. Було також організовано понад 520 виставок літератури.

Бібліотечний фонд Інституту на 1 січня 2001 р. становив 13 743 597 од. зб., кількість читачів — 33 223 чол., книговидача — 1 212 790 од. У 2000 р. ІНІСН організував 52 тематичні виставки. Усього в 2000 р. у його Фундаментальній бібліотеці працювало 564 закордонних учених, аспірантів і студентів з 27 держав. Інститут підтримував відносини в галузі книгообміну з 860 організаціями 72 країн, протягом року за цими каналами отримано 9811 книг, 14 122 примірники журналів, 1604 — газет і 10 368 од. мімеографованих документів ООН.

V

ІНІСН у рамках міжнародних угод здійснює співробітництво з закордонними науково-дослідними, бібліотечними й інформаційними центрами в галузі соціальних і гуманітарних наук. Найбільш активними і взаємовигідними залишилися контакти з такими традиційними партнерами ІНІСН, як «Будинок наук про людину» (Франція), Федеральний інститут східноєвропейських і міжнародних досліджень (Німеччина), Центр дослідницьких бібліотек (м. Чикаго, США), Центр документації й інформації Академії суспільних наук Китаю (м. Пекін, КНР), Група дослідницьких бібліотек (ГДБ, Каліфорнія, США), Національний центр мистецтв ім. Індіри Ганді (м. Делі, Індія), кни-

готорговельна фірма «Кубон і Загнер» (м. Мюнхен, ФРН), фірма «Мартинус Найхофф, Східна Європа» (Нідерланди), інформаційні центри і бібліотеки Білорусі, України, Грузії й ін.

У ІНІСН діють два міжнародних наукових центри — з питань європейської безпеки (угода з посольством ФРН) і Франко-російський центр з суспільних і гуманітарних наук (угода з посольством Франції).

Завершуючи цей короткий аналіз діяльності ІНІСН, можна передбачити, що найближчі роки стануть для нашого Інституту переломними. Мінливий на очах світ висуває нам жорсткі вимоги: або істотна трансформація в науково-інформаційній діяльності, модернізація головних її форм і напрямів, або поступове вгасання і втрата позицій. Оскільки зовнішні обставини (насамперед ситуація в країні) складаються далеко не найсприятливішим чином, то розраховувати нам доведеться, природно, в основному на самих себе. Напевно, це і краще, позаяк в екстремальних умовах виживають лише справді життєздатні організми. Хоч як би там було, керівництво Інституту повною мірою усвідомлює те, питання якого масштабу і якої складності доводиться і доведеться вирішувати сьогодні й завтра.

(Пер. з рос.)

Раскрыто структуру Института научной информации по общественным наукам Российской Академии наук, который осуществляет информационный мониторинг новейших тенденций социального и гуманитарного знания. В лице Института РАН владеет единственным в стране холдингом в области социально-гуманитарной науки. Освещены функции ИНИОН, наиболее важные результаты работы научных направлений, аспекты работы Автоматизированной системы информации по общественным наукам. К базам данных ИНИОН существует телекоммуникационный доступ в Интернет. Выпускаются базы данных на оптических компакт-дисках. Создается электронная библиотека.

It is disclosed structure of Institute of Scientific information on social sciences (ISISS) of Russian Academy of Sciences. This institute is performing informational monitoring of new tendencies in social and humanity knowledge development. Having this Institute, RAS have the only in the country holding for social and humanity science. In this article is defined the main functions of ISISS, the most important results of scientific directions development, aspects of automazed system of social science information functions. ISISS database is accessible through Internet. CD databases are issuing. Electronic library is creating.

Der Autor beschreibt die Struktur dieses Instituts, welches Informationsmonitoring aller neusten Tendenzen Sozialwissenschaften und Humanwissenschaft verwirklicht. Dieses Institut bleibt als einzigste Holding des Landes auf dem Gebiet der Sozial- und Humanwissenschaften. Es wurde Funktionen, wichtigsten Resultaten der wissenschaftlichen Tätigkeit, bzw. automatisierten Systems der Information auf dem Gebiet der Gessellschaftswissenschaft erleuchtet. Zum Datenbank dieses Instituts gibt's telekommunikale Zugang mit Internet. Es wurden auch Datenbanke auf den optischen CD ROM produziert und Elektronenbibliothek geschafft.

L'article présente une information sur la structure de l'Institut d'information scientifique des sciences sociales (IISSS) prus l'Académie des sciences de Russie (ASR) réalisant le monitoring informatif des nouvelles tendances dans le domaine des sciences sociales et humaines. L'Académie des sciences de Russie, dans la personne de l'Institut, possède un holding unique en Russie en matiere de sciences sociales et humaines. L'article examine les fonctions de l'IISSS, les résultats fondamentaux des activités scientifiques, les aspects du fonctionnement du Système automatisé d'information en sciences sociales. L'Institut prépare le proche avenir: un accus de télécommunication ouvert via l'Internet aux BD de l'IISSS, il étend sa gamme de CD-ROM bibliographiques, ouvre ses BD aux professionnels et forme une bibliothuque électronique.